

O BULHARSKÉ ETNOLOGII PO ROCE 1989

Barbora MACHOVÁ

Rozhovor s Plamenem Bočkovem, prorektorem Nové bulharské univerzity, vyučujícím na Katedře antropologie. Sofie 15. března 2007

Jaká byla situace v bulharské etnografii a folkloristice v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století?

PB: Konkrétně o situaci na konci 70. let vám mohu říci více o folkloristice než o etnografii. Tehdy se folkloristika přeorientovala z dosavadní filologické disciplíny, která studovala folklór jako lidovou slovesnost, ke kulturologické metodologii. Začala zkoumat obřady, folklórní tradice různých skupin, národnostních a náboženských menšin, jako jsou Turci, Romové, Bulhaři muslimové - Pomaci, také lidovou stravu, oděv - předměty, které do té doby zkoumala spíše etnografie. Folkloristika se snažila zkoumat tyto předměty v širším kontextu, přijímala folklór obecněji jako typ kultury.

Kromě toho se změnily i předměty výzkumu, od tradičních forem folklóru jako je pohádka, legenda se přeorientovala na moderní formy folklóru, současnou muziku, např. svatební orchestry a další moderní jevy. To pokračovalo v osmdesátých letech. Tehdy se začalo mluvit o rozdílných skupinách z hlediska folklóru, teenagerských hudebních skupinách a o formách, které se někde označují jako folklorismus, např. folklórní festivaly (*săborite na narodno tvorčestvo*) nebo hudební skupiny interpretující „autentický“ folklór, „druhá“ existence folklóru.

Jedná se o kulturologickou perspektivu, která v té době ve folkloristice převládala a tím ji odlišovala od etnografie, která pokračovala ve studiu vesnice a tradičních předmětů jako je technologie výroby, oděv, lidový dům atd. Samozřejmě i etnografie prošla v 70. a 80. letech velkým vývojem, ale podle mne zde nebyl žádný metodologický či teoretický posun. Ve velké míře se sbíral materiál, vydávalo se množství publikací, organizovala se sympozia....

Existovaly tehdy nějaké problémy, o kterých bylo zakázáno mluvit?

PB: Ne. Ale existovalo to, čemu novináři říkají autocenzura. Aniž by to bylo zakázané, fakticky se nestudoval folklór a kultura malých skupin, o kterých jsem mluvil. Do konce 80. let bylo provedeno velmi málo výzkumů kultury Romů, hlavně Romů, Turků, více vědci zkoumali Pomaky. Nikdo nedělal výzkumy katolických skupin v Bulharsku. Systematicky byly studovány pouze menšiny, které byly považovány za nekonfliktní, např. Karakačani. Ne, že bylo něco zakázané, prostě tradičně se folkloristika zabývala folklórem majority, pravoslavných Bulharů.

Nemluvalo se ani o Bulharech v zahraničí a o tom, že jich není málo, například v tehdejší SSSR žilo 300 - 400 tisíc Bulharů. Výzkumy a sběry folklórních materiálů u Bulharů v SSSR začaly až po roce 1989, byly i vydány.

To je zároveň odpověď na další otázku: jak se proměnil předmět výzkumu po roce 1989?

PB: První změna je čistě horizontální, předmět výzkumu se rozšiřuje o folklór „tradičních“ menšin [tj. dlouhodobě usídlených na území Bulharska jako jsou například Turci, Vlaši, Aromuni, Romové, Karakačani] v Bulharsku, zkoumají se Bulhaři v cizině, cizinci v Bulharsku, například Poláci, Rusové. Existuje také vertikální rozšíření vědeckého bádání, zahrnuje se i současná tematika, výzkumy nejsou omezeny pouze na tradiční období konce 19. a počátku 20. století, zkoumá se kultura konce 20. století. Rozšiřuje se i samotný tematický záběr vědy, předmětem výzkumu se stávají např. politické vtipy, graffiti jako lidová výtvarná tvorba, školní folklór. Předměty, které se předtím nezkoumaly.

Mohl byste říci, jestli ve vědě zůstalo něco z období socialismu, nějaké teorie nebo metody?

PB: Ano. O, ano.

Pokud ano, co konkrétně zůstalo a co se proměnilo? Metodologie se proměnila radikálně po roce 1989?

PB: Nemohu říci, že metodologie se proměnila... Mluvil jsem o rozšíření předmětu výzkumu, ale samotné nástroje, metody výzkumu zůstaly stejné. Dokonce na počátku devadesátých let chyběly finanční prostředky na terénní výzkumy, protože stát zcela odmítl financovat vědu. A víte, že když nejsou terénní výzkumy, neexistuje ani etnologie ani folkloristika, to nemůže být pouze teoretická věda. Metodologie terénních výzkumů ani vědecká teorie se nijak zásadně neproměnily. Neobjevila se nějaká nová fundamentální paradigmatata, aspoň pokud já vím. Ve skutečnosti se hledí na zkoumané jevy a předměty více kulturologicky. I když stejně jako v době socialismu stále pokračuje filologická tradice ve folkloristice, například v Sofijské univerzitě se folklór stále přednáší jako filologická disciplína v rámci literární teorie a vědy.

Které cizí vlivy byly nejdůležitější pro rozvoj etnografie a folkloristiky v sedmdesátých, osmdesátých a devadesátých letech?

PB: V sedmdesátých letech to byla samozřejmě sovětská věda, Bachtin byl velmi populární. V této době měla vliv na folkloristiku také tartuská škola, semiotici, Lotman a ostatní, Ivanov, Toporov. Jednotliví vědci byli následníci různých směrů, například semiotická škola měla hodně následníků, byla velmi moderní. Stoupencem strukturalismu byl například Nikola Georgiev, profesor na Sofijské univerzitě, který je filolog, ale zabýval se také folkloristikou. Silný byl vliv americké folkloristiky, zejména Dana Ben-Amose a Allana Dandese, kteří se orientují na folklór jako na prostředek komunikace v rámci malé skupiny.

Různé vlivy, řekl bych. Tak to bylo do osmdesátých let. Po roce 1989 se začaly objevovat antropologické holistické přístupy – celostní pojetí kultury, dále také interpretativní metoda. Někteří kolegové se pokoušejí psát v duchu kulturní ekologie, to jsou takové moderní směry v antropologii, v sociální a kulturní antropologii.

Odkdy se v Bulharsku užívá termín etnologie a pod jakým vlivem se začal užívat?

PB: Hned po roce 1990 se začal užívat. Podle mne hlavním důvodem byla vnější rozpoznatelnost. Když se někde objevíte jako vědec a říkáte, co děláte, musí to být každému jasné. Pokud řeknete, že jste folklorista a děláte folkloristiku... Folkloristika existuje v málo zemích jako vědecká disciplína, ve většině zemí světa se tato věda nazývá etnografie, etnologie nebo antropologie. U nás se používají oba dva názvy – etnologie i antropologie. Etnografie a folkloristika u nás existují, to je jasné, etnologie a antropologie nejsou ještě dobře rozpoznatelné. Lidé nevědí, o co jde, čím se zabývá etnologie. V cizině je dobré, pokud se přestavíte jako etnolog. Kromě toho je to moderní.

Existovala nějaká společenská či státní objednávka v průběhu devadesátých let?

PB: Ne. Všichni si určovali svoje témata. Bohužel. V jistém smyslu pokud společnost nemá žádné požadavky na vědu, věda v podstatě není potřeba. A to není dobře.

Existují nějaké problémy, o kterých se v dnešní vědě nemůže mluvit či nemluví?

PB: Ne.

Jaká metodologie se dnes užívá nejčastěji?

PB: Žádná metoda není dominující. Různorodost metod v současné vědě je veliká. Někteří kolegové užívají metodologie ze sedmdesátých let a ještě starší, jako je např. čistě textologická metoda, studium folklórního textu, někteří užívají modernější metody, někteří se pokoušejí o eklektický přístup – používají více metod.

Zabývá se bulharská etnologie etnogenezí Bulharů?

PB: Ano, ale již ne v takové míře jako v osmdesátých letech. Tehdy to byla aktuální otázka. Dnes se touto otázkou zabývají pouze někteří vědci, ale ne etnologové, spíše historici. Jeden profesor se snaží rekonstruovat lebky Prabulharů, snaží se odhalit jejich původ, to je oblast fyzické antropologie.

Dnes se etnologové orientují zejména na současnost, velmi aktuální je tematika migrace obecně, menšiny Bulharů v cizině, například v USA a v západní Evropě jsou již početné bulharské menšiny, stejně tak v okolních státech. Dalším aktuálním tématem jsou menšiny cizinců v Bulharsku, například Čiňané. Zatímco tematika původu Bulharů již je pasé.

Co si myslí současná bulharská etnologie o otázce „Makedonie“? Zabývá se studiem lidové kultury v Makedonii?

PB: Opravdoví etnologové přijímají, že je to otázka sebeurčení. Každý má právo na sebeurčení. Někteří Makedonci se hlásí s bulharskému původu, velká skupina se označuje za Makedonce, třetí část je prosrbsky orientovaná. Existuje velká různorodost. Myslím, že bulharská etnologie se nesnaží aplikovat nějaký model, přijímá situaci takovou, jaká je. Ale tato situace se studuje. V Bulharsku studuje a žije mnoho Makedonců, objektem výzkumů je jejich pohled na Bulharsko, etnická identita atd. Mnoho generací Makedonců žije v USA. Moje kolegyně, Magdalena Elčinova, u nich dělala jeden rok terénní výzkumy, zda se považují za Makedonce a do jaké míry. V USA žijí tzv. staří Makedonci a další, tzv. noví Makedonci, ti jsou rozdílného mínění, někteří se označují za Bulhary, jiní za Makedonce. Je to velmi zajímavý fenomén, zvláště pro etnologii a antropologii, otázka etnicity, etnických procesů, nacionalismu, národní identity. Nevím o tom, že by bulharští etnologové studovali lidovou kulturu v Makedonii.

Během 20. století byly v Makedonii prováděny výzkumy, které měly za cíl dokázat bulharský původ Makedonců, že?

PB: Ano, ale dnes už se takové výzkumy nedělají. Dříve to byly spíše lingvistické výzkumy než etnografické, aby se dokázalo, že makedonský jazyk je vymyšlený, uměle vytvořený, že je to v podstatě dialekt bulharštiny. Ale to je názor lingvistů. A lidé si myslí něco úplně jiného.

Jaký je vztah současné bulharské etnologie k příbuzným vědám jako je sociologie, historie, filologie, lingvistika?

PB: Blízký je vztah s lingvistikou, na poli dialektologie a etnolingvistiky, dále s historií. Pro etnologa je velmi důležité orientovat se v historickém kontextu, aby mohl správně analyzovat různé procesy. Teorie literatury je také potřebná. Ale nejbližší je vztah se sociologií, protože obě vědy zkoumají lidské skupiny a vztahy. Člověk nemůže zkoumat skupiny, pokud nemá přehled o celé společnosti, na jakých principech je vystavěna, na jakých mechanismech spočívá. A tím se zabývá sociologie. Všude tam, kde jsem přednášel, v Plovdivské univerzitě a tady v Nové bulharské univerzitě, se snažíme studenty vyškolit v obou základní typech metod, které užívá etnologie a sociologie - kvalitativní a kvantitativní metody. Protože jedno bez druhého není možné. Není dobré užívat pouze kvalitativní metody, protože dochází ke zkreslení obrazu a není dobré ani to, co dělají sociologové - kvantitativní metoda - máš názor člověka, ale nevíš, proč se tak vyjádřil. Snažíme se studenty při práci v terénu vést ke kombinaci obou metod.

Existují kontakty se zahraničními vědci a zahraniční etnologií vůbec?

PB: Kontakty jsou velmi bohaté a různorodé. Osobní, na základě smluv v institucích, univerzitách, dále skupiny, které se sejdou kvůli jednomu projektu atd. Nová bulharská univerzita patří do sítě Antropologie Evropy, která zahrnuje asi šedesát univerzit v celé Evropě. Jedná se o dlouhodobý projekt, jehož úkolem je standardizovat a sjednotit výuku antropologie na univerzitách v Evropě, vytvořit společný program, které má několik stupňů.

Ke kterým bulharským etnologům a směrům ve vědě se hlásíte, které považujete za své učitele?

PB: Ve folkloristice byl mým prvním učitelem profesor v Trnovské univerzitě, Ančo Kalojanov. Ten patří k té menšině, kteří se snaží odhalit původ Bulharů... V oblasti etnologie byl mým učitelem profesor Živkov[1], patřím k jeho škole, proto mluvím o kulturologii apod. Uvedl bych i současné vědce, například folkloristka prof. Stefana Stojkova a Stojanka Bojadžieva z Ústavu pro folklór, která má velmi blízko k etnologii. Prof. Radost Ivanova z Etnografického ústavu, etnoložka, která se v současnosti zabývá politickou etnologií a vůbec současnou problematikou. Ze starších vědců zejména Michail Arnaudov, to je největší jméno v bulharské folkloristice, a Petăr Dinekov, toho jsem znal osobně.

A co se týče zahraničních vědců?

PB: Protože mluvím německy a čtu zejména německou literaturu, orientuje se hlavně na německou etnologii, která je na poměrně vysoké úrovni. Blízká je mi Tübingenská škola a také kolegové, kteří pracují na univerzitě v Mnichově. Například kniha *Lidová kultura v technickém světě* vedoucího Katedry každodenní kultury v Tübingenu Hermanna Bausingera. Americký antropolog Gerald Creed napsal dobré věci o Bulharsku a o Balkáně. Každý čte Geertze, jeho interpretativní antropologii, je velmi populární a i mně se líbí. Každý jsme prošli obdobím Lévi-Strausse, to je jasné, přestože jeho strukturální metoda už není aktuální. Bulharsky vyšlo celé jeho dílo ve dvou svazcích, takže už je dostupný i studentům. Zvláště mě oslovila jedna škola, která u nás není příliš populární, americká a holandská mezioborová disciplína – diskursní analýza, kterou rozvíjejí dva holandské profesori žijící v USA – Van Dyek a Walter Kinsch. Zabývají se interpretací meziskupinových vztahů. Uskutečnili velké množství rozhovorů mezi muslimy v Holandsku, aplikují diskursní analýzu těchto rozhovorů a snaží se odhalit mentální strategie komunikace, modely chování, orientaci člověka v konkrétní kulturní situaci, kulturní normy, adaptační procesy. Jejich metodou je analýza odpovědí, jakou mají formu, jak člověk nazývá druhé, jak nazývá sebe... Vyšlo několik knih, v edici *Diskursní analýza*, bohužel nebyly přeloženy do bulharštiny. Je to velmi podobné tomu, čemu v USA říkají kognitivní antropologie.

Jakou problematikou se zabýváte Vy a jakou metodologii užíváte?

PB: V oblasti folkloristiky jsem se zabýval nejvíce junáckým eposem, to je téma mé disertace. Kromě toho jsem se věnoval „folklórní historii“ - pověstem, legendám, zejména

lokálním a také autobiografickým příběhům. V devadesátých letech jsem studoval mezietské vztahy Turků, Bulharů, Bulharů muslimů a křesťanů. Společnosti, náboženství, identita. Dnes se věnuji také vztahu mezi pohlavími, role pohlaví ve společnosti - *gender studies*. Mým dalším tématem jsou kolektivní paměti, prostor a kolektivní paměti. V metodologii se snažím užívat syntetický přístup ke kultuře, systémovou metodu, která se snaží spojit různé metody, nebo také integrativní metoda, má různé názvy.

Které publikace z oblasti etnologie vydané od roku 1990 dodnes se Vám zdají nejpřínosnější?

PB: Monografie... to je těžká otázka... je jich velmi mnoho, bojím se, abych na něco důležitého nezapomněl. Monografie Ljubomira Mikova *Osmanské umění* je velmi zajímavá. Katja Michailova: *Žebraví zpěváci ve slovanské kultuře*, *Katalog bulharských pohádek* je velmi důležitý, učebnice T. I. Živkova *Úvod do etnologie*. Většinou ale vycházely sborníky.

Co považujete na největší úspěch bulharské etnologie od roku 1990 dodnes?

PB: Podle mě se udály tři důležité věci. Bohužel ani jedna z nich není rozvoj v oblasti metodologie.

Prvním úspěchem je, že etnologie pronikla do oblastí, kterých si dříve ani nepovšimla. Začala se orientovat na malé skupiny, tématu, které bylo do této doby vědě i společnosti absolutně neznámé. Dále se věda otevřela novým vědeckým směrům a jménům, vlivům ze zahraničí. Třetím úspěchem je, že se etnologie stala univerzitní disciplínou. Do roku 1990 existovaly pouze jednotlivé kurzy folklóru a etnografie, akademické vzdělání zajišťovala pouze Bulharská akademie věd. Dnes se etnologie vyučuje jako samostatný obor, i když ne na všech univerzitách.

Ohledně metodologie jsme trochu pozadu. Podle mne je to ale normální, protože samotná etnologie se dnes nachází v krizi, hledá předměty svého výzkumu, vlastní metody, do velké míry se překrývá s antropologií, složitá je problematika objektivity výzkumu, vlivu etnologa na výsledky výzkumu, konstrukce obrazu „jiného“ atd. Ovšem tato krize je pro nás výzvou.

Pozn. překlad rozhovoru z bulharštiny provedla autorka.

[1] Pouhá shoda jmen s komunistickým prezidentem Todore Živkovem. Todor Ivanov Živkov byl významný folklorista, etnolog a antropolog.